CSER ANDRÁS

A latin labiovelárisok fonológiai elemzéséhez

The topic of this paper is the phonological status of Latin labiovelar stops. The arguments found in the literature over the past decades are carefully weighed and compared with our own findings regarding phonotactic patterns, alternations, frequency data and other relevant information. The central issue is whether labiovelars are monosegmental or bisegmental entities; our conclusion is that no decisive answer can be given, though the balance tilts slightly towards a bisegmental analysis.

Keywords: Latin phonology, labiovelar, consonant cluster, segment.

1. Bevezetés

A természetes nyelvek leírásának nélkülözhetetlen része a hangrendszer, a szegmentumkészlet szabatos felállítása.[1] A nyelv fonológiai leírásának ezzel kell kezdődnie. A szegmentumkészlet felállítása azonban már eleve feltételez egyfajta fonológiai elemzést, még ha ez nem is minden esetben válik explicitté. Az elmúlt évtizedekben ez a gyakorlat, azaz a természetes nyelvek szegmentumkészletének fonológiailag megalapozott, explicit kiinduló föltevéseken és analitikus eljárásokon alapuló feltárása és leírása újfajta jelentőségre tett szert, mégpedig két okból is. Az egyik a nagy nyelvi-nyelvészeti adatbázisok létrehozása, amelyek csak akkor töltik be rendeltetésüket, ha az efféle elemi kérdéseket (mint az adatbázisban található nyelvek szegmentumkészlete és a fonológiai szegmentumok, alapváltozatok kiválasztásának ismérvei) nem kell újra és újra föltenni, valahányszor egy kutató valamely konkrét kérdésre keresi a választ. Ez a kérdés már fölmerült az 1980-as években (Lass 1986, Bell 1986, Pagliuca–Perkins 1986) az UPSID néven ismert vállalkozással kapcsolatban (Maddieson 1984), amely a maga nemében elsőként tett kísérletet arra, hogy a világ nyelveinek egy reprezentatív, jelentős méretű halmazát leírja a fonológiai szegmentumok rendszerének szintjén. A másik ok a technikai fejlődés. A növekvő automatizáltsággal egyre kényszerítőbb szükségszerűség az egyértelmű és fonológiailag jól megalapozott szegmentumkészletek meghatározása, hiszen a cél éppen a rugalmas és hajlékony értelmezések kiküszöbölése.

[1] Köszönettel tartozom a dolgozat két névtelen lektorának, akik kiváló észrevételeket tettek számos részlettel kapcsolatban.

Kapcsolódik ehhez a kérdéshez azon elemek meghatározása is, amelyeket a tipológiai és az összehasonlító nyelvészeti kutatásban egymáshoz viszonyítunk. Közismert tény, hogy különféle okokból előállhat olyan helyzet, amelyben egy adott nyelv két szegmentumból álló szekvenciája etimológiailag megfeleltethető egy másik nyelv egyetlen szegmentumának. Példának okáért a nazális kiesése, az azt követő pótlónyúlás és egyéb kvalitatív változások miatt rendszeres hangmegfelelés áll fell az angol [uː] és a német [a(ː)n] között (a. *goose* 'liba', *tooth* 'fog' ~ n. *Gans*, *Zahn*). Bizonyos esetekben azonban az összevethető hangalakok fizikailag azonos (vagy legalábbis a releváns értelemben és a releváns mértékben azonos) szakaszai eltérően funkcionálnak két nyelvben, az egyikben szegmentumként, a másikban szegmentumok szekvenciájaként. Ezt általában véve már a korai strukturalista fonológia felismerte (Trubetzkoy 1939: 50 skk.), de ma ez több mint egyszerű analitikus kérdés. Ma a kérdés nem az, hogy vannak-e egy adott nyelvben diftongusok vagy palatalizált mássalhangzók, hanem sokkal inkább az, hogy hány olyan nyelv van a világon – vagy legalábbis az adatbázisban –, amelyben diftongusok vagy palatalizált mássalhangzók vannak. A strukturális kérdések ily módon az adatbázis-építés szervezési elveivé lépnek elő (vö. Round 2013).

Ebben a tanulmányban átfogó módon vizsgálunk meg egy kérdést, amelyről sokat írtak már, de még több mindent vettek adottnak vita nélkül, jelesül a labioveláris zárhangok kérdését a klasszikus latin nyelvben. Az indoeurópai alapnyelv labioveláris zárhangjai v a l a m i l y e n labiovelárisként részben megmaradtak a latinban, a mükénéi görögben, az anatóliai és a germán nyelvekben. A többi indoeurópai nyelvben másfajta hangokká alakultak. Érdekes módon azonban a fonológiai státuszuk képes volt megváltozni azokban a nyelvekben is, ahol labiovelárisok maradtak. Itt részletesen nem tárgyalandó érvek alapján, amelyek a fonotaktikai rendszert és a váltakozásokat veszik alapul, a közkeletű szakmai vélekedés az indoeurópai alapnyelv labioveláris zárhangjait monoszegmentálisaknak tartja, vagyis valódi szegmentumoknak, nem szekvenciáknak, két-két szegmentum kombinációinak. De ugyanígy megalapozottan tartjuk az angol nyelv egyetlen megmaradt „labiovelárisát", a [kw]-t szekvenciának és nem szegmentumnak, vagyis ebben az indoeurópai nyelvben a [kw] státusza ugyanaz, mint a [pr] vagy a [kl] szekvenciáké. Ami a germán alapnyelv szóban forgó fonológiai egységeit illeti, a vélemények megoszlanak. A szakirodalomban talán általánosabbnak nevezhető a monoszegmentális értelmezés, amely tehát az ősgermánt archaikusnak, az indoeurópai alapnyelvhez közelebb állónak tartja e tekintetben (l. egyebek mellett Lehmann 1994: 22–23, Ringe 2006: 88 skk., Seebold 1967, Stausland Johnsen 2009).

Ez a tanulmány kritikai áttekintést ad az azokról az érvekről, amelyek a klasszikus latin labiovelárisok fonológiai státuszának meghatározását segíthetik. Ebben a kérdésben egyébként a szakirodalom igen megosztott. Devine – Stephens (1977: 13–104) a mai napig a legrészletesebb tárgyalása a latin labiovelárisok-

nak. A korai Sturtevant (1939) klasszikus áttekintése több olyan érvnek, amelyekre aztán a későbbi „fonémikus” elemzések támaszkodtak. Fontos megfigyeléseket szedett össze Allen (1978). Érdekes, bár kevésbé alapos elemzés található Zirin (1970: 29–40)-ben; a kérdéssel újabban Touratier (2005a) és Watbled (2005) foglalkozott. Természetesen ha az említett munkák bármelyike teljesen meggyőző és definitív megoldást adott volna, a jelen tanulmányt sem kellett volna megírni. De hogy végkövetkeztetésünket elővételezzük: miután áttekintjük a kétféle elemzési lehetőség mellett és ellen szóló érveket, látni fogjuk, hogy a kérdést teljesen határozottan nem lehet eldönteni. Ennek pedig két fontos eredője lesz, egy gyakorlati és egy elméleti. A gyakorlati kérdés az, hogy ezt az információt hogyan foglaljuk bele fonológiai szegmentumkészletek adatbázisaiba. (Leírásokba belefoglalni nem jelent problémát, hiszen ott explicit magyarázatokat mindig lehet hozzáfűzni a bemutatáshoz.) Az elméleti kérdés az, hogy játszhat-e egy fonológiai jelenség kétféle szerepet (szegmentum és szekvencia) egy adott nyelv hangrendszerében. Ezzel a két kérdéssel azonban ez a dolgozat már nem foglalkozik.

2. A labiovelárisok eloszlása és előfordulása általánosságban

A klasszikus latinban a zöngétlen labioveláris ⟨qu⟩[2] megtalálható szó elején és szó belsejében, de kizárólag magánhangzó előtt. Mind szó elején, mind szó belsejében állhat előtte [s] (*squalor* ’mocsok’, *usque* ’-ig’). Szó belsejében állhat előtte [ŋ] [r] vagy [j] (*quinque* ’öt’, *torquere* ’csavarni’, *aequus* ’egyenletes’, bár ezekből a mássalhangzócsoportokból csak a ⟨nqu⟩ fordul elő egynél több szóban). Mássalhangzó előtt, szó végén soha nem fordul elő a ⟨qu⟩, és nem található meg sem prefixumokban, sem toldalékokban.

A zöngés labioveláris rendkívül szűk fonológiai eloszlást mutat, és ennek megfelelően lexikális előfordulásai is csekély számúak. Kizárólag az alábbi 11 szóban és származékaikban fordul elő, mindegyikben [ŋ]_V környezetben:

(1) *anguis* ’kígyó’
inguen ’ágyék’
languor ’ernyedtség’
lingua ’nyelv’
ninguit ’havazik’ (*ningit* alakban is)

[2] Hogy ne sugalljunk előre semmit a labiovelárisok fonológiai státuszáról, a tanulmányban végig ⟨qu⟩-ként, illetve ⟨gu⟩-ként fogunk rájuk hivatkozni. Tudni kell azonban, hogy míg e kettő közül az előbbi a latin nyelv általánosan elfogadott (és történetileg hiteles) írásmódjában egyértelműen a kérdéses zöngétlen labiovelárist jelöli, a ⟨gu⟩ nemcsak a zöngés labiovelárist jelölheti, hanem a [gu] és a [guː] szekvenciákat is, pl. *arguere* ’bizonyít’, illetve *argutus* ’bizonyított’.

pinguis 'kövér'
sanguis 'vér'
stinguere 'kioltani'
tinguere 'mártani' (*tingere* alakban is)
unguis 'köröm'
unguere 'kenni' (*ungere* alakban is).

Amint a felsorolásban jelezzük is, némely szavakban a ⟨gu⟩ szabadon váltakozik [g]-vel, pl. *ninguit* ~ *ningit.* A dolgozatban később visszatérünk arra, hogy ezek a tények, azaz a ⟨gu⟩ rendkívül szűk fonológiai eloszlása és kis számú lexikális előfordulása mit jelentenek fonológiai státuszára nézve.

3. A labiovelárisok fonológiai státuszára vonatkozó érvek

3.1. A gyakoriság kérdése

Devine – Stephens (1977) azt állítja, hogy a ⟨qu⟩ szöveggyakorisága jóval magasabb, mint akár a [k]-é, akár a [w]-é.[3] Ők ebből arra következtetnek, hogy a ⟨qu⟩ inkább elemzendő szegmentumként, mint szekvenciaként. Ugyanakkor a szerzők azt is elismerik, hogy a ⟨qu⟩ kiemelkedő szöveggyakorisága egyszerűen annak köszönhető, hogy majdnem mindegyik kérdőszóban és vonatkozó névmásban előfordul (pl. *quis* 'ki', *quid* 'mi', *qui/quae/quod* 'melyik', *quo* 'hová' stb.), továbbá előfordul a *-que* 'és' klitikumban is (Devine – Stephens 1977: 94). Saját számításaink[4] csak részben igazolják az ő általánosításaikat. Konkrétan a [w] gyakorisága majdnem kétszer olyan magas, mint a ⟨qu⟩-é (38 865, illetve 20 225), és ez még akkor is így volna, ha a [w] előfordulásaiból kivonnánk a tévesen diftongusnak nevezett tautoszillabikus [aw] szekvenciákat (ez esetben 35 189, illetve 20 225 lenne). Így tehát állításuk, miszerint a ⟨qu⟩ volna az egyetlen mássalhangzócsoport, amelynek magasabb a gyakorisága, mint a második tagjáé (Devine – Stephens 1977: 49), helytelennek tűnik. Ugyanakkor, ha a ⟨qu⟩

[3] „[I]f *qu* and *gu* are biphonemic, then *k* would be the only consonant which would be more frequent in clusters than in single occurrences: f(kw) + f(kC) > f((V)k(V))… and *kw* would be the only cluster which would be more frequent than all other occurrences of the second consonant of that cluster: f(kw) > f(w)" Devine – Stephens (1977: 49).

[4] A mássalhangzók szöveggyakoriságát egy saját összeállítású korpuszon mértük, amely a Kr. e. és a Kr. u. 1. század különböző szerzőit és műfajait reprezentálja, összesen 191 025 szónyi (1 101 173 leütésnyi) szöveganyaggal, és konkrétan a következő műveket foglalja magában: Res gestae divi Augusti (más néven Monumentum Ancyranum), Iulius Caesar: Commentarii de bello civili, Cicero: Brutus, De legibus, Pro Archia poeta és Pro Quinctio, Ovidius: Amores, Persius: Saturae, Sallustius: Bellum Catilinae, Statius: Silvae és Vergilius: Georgica.

mássalhangzócsoport (szekvencia), akkor a [k] gyakrabban fordul elő mássalhangzócsoportban, mint szomszédos mássalhangzó nélkül. Saját korpuszunkban mássalhangzócsoportban (beleértve a ⟨qu⟩-t, de nem beleértve a geminátákat) 39 062 előfordulása van, geminációban 924, egyikben sem 29 694. Ráadásul a ⟨qu⟩ gyakoribb, mint az összes többi [k]-t tartalmazó mássalhangzócsoport együttvéve (20 225, illetve 18 837). Ezzel szemben a [p], amelynek az eloszlása más tekintetben nagyjában-egészében a [k]-éhoz hasonló, mássalhangzócsoportban (geminátáik nélkül) 13 314-szer fordul elő, geminációban 703-szor, egyikben sem 16 364-szer. Az arányok hasonlóak lesznek akkor is, ha a ⟨qu⟩-t szegmentumként és nem szekvenciaként elemezzük, mert akkor a [k] mássalhangzócsoportban 18 837-szer fordul elő, míg nem mássalhangzócsoportban 29 694-szer. Azt nem számoltuk végig, hogy más mássalhangzók kvantitatív adatai a [p]-éhez hasonlóak-e, de valószínű, hogy Devine – Stephens állítása e tekintetben helytálló. Mindent egybevéve tehát a gyakorisági adatokból egyértelmű következtetést nem lehet levonni.

3.2. Fonetikai tények

Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a ⟨qu⟩ vokalikus eleme más volt, talán kevésbé zörejes, mint a [w] más környezetekben. Allen (1978: 17) utal a Kr. u. 2. századi grammatikus, Velius Longus leírására, valamint az olasz nyelv is ilyen eloszlást mutat. Míg az ókori grammatikusok és ortográfusok megjegyzései a fonetikai részletek tekintetében gyakorta megbízhatatlanok vagy nehezen értelmezhetők, az Allen által idézett szakaszt valóban lehet úgy értelmezni, hogy a ⟨qu⟩-ban előforduló [w] elem kevésbé volt magánhangzós, mint a [w] szegmentumok más környezetekben.[5] Allen ebből azt a következtetést vonja le, hogy

[5] „...v litteram digamma esse... non tantum in his debemus animadvertere in quibus sonat cum aliqua adspiratione ut in valente et vitulo et primitivo et genetivo sed etiam in his ⟨in⟩ quibus ⟨cum q⟩ confusa haec littera est ⟨ut⟩ in eo quod est quis" 'tartsuk észben, hogy a v betű digamma [azaz [w] – Cs. A.] nemcsak azokban [a szavakban], amelyekben bizonyos zörejjel hangzik, mint a *valens* és a *vitulus* és a *primitivus* és a *genetivus* [szavakban], hanem azokban is, amelyekben ez a betű összeolvad ⟨a q-val⟩, mint a *quis*-ben' (Velii Longi De Orthographia, Keil (1857–80) VII 58, saját fordításunk). A ⟨ ⟩ jelek között álló részek hiányoznak a legfontosabb kéziratból és az első nyomtatásból is. Velius Longus számára a különbség alapvetően az *adspiratio* (itt minden bizonnyal 'zörej'-nek vagy 'zörejesség'-nek fordítandó) és a *littera confusa* között van. Ez utóbbi olyan terminus technicus volt, amely betűkkel pontosan nem ábrázolható hangzó formát jelölt, ebben a szövegkörnyezetben pedig olyan hangot jelölt (ti. a [w]-t), amely összeolvad az őt megelőző ⟨q⟩ (vagyis [k]) zárhanggal. De vegyük észre, hogy a zörejes ⟨v⟩-re adott példái mind szókezdő és magánhangzóközi előfordulások, és ezeket állítja szembe a ⟨qu⟩-val. A mássalhangzó utáni [w]-ről egyébként nem mond semmit.

a ⟨qu⟩ szegmentum volt, nem mássalhangzócsoport. De ez nem indokolt: még ha volt is fonetikai különbség a labiális elem kétféle megvalósulása között, és még ha ez valóban egy „[k]__ szemben minden más környezettel" megoszlást mutatott (ami nem egyértelmű), a fonológiai elemzés számára ez egy egyszerű allofónia és nem egyéb.

Allen (1978: 16–17) szerint a *tamquam* 'miként' és hasonló szavak helyesírása, amely ⟨q⟩ előtti ⟨m⟩-et tartalmaz a hasonult ⟨n⟩=[ŋ] helyett, arra mutat, hogy a zárhangban a labiális mozzanat egyidejű volt a zármozzanattal, és ez ismét csak a ⟨qu⟩ monoszegmentális elemzését teszi indokolttá. A valóságban azonban az ókori grammatikusok egyértelműen nyilatkoznak arról, hogy a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ előtti nazális veláris volt (az idevágó *testimonium*okért l. Devine – Stephens 1977: 37). Az ⟨m⟩-et tartalmazó írásformák az összetételekre jellemző etimologizáló írásmódok voltak, és egyáltalán nem voltak kizárólagosak (l. a gyakori *tanquam*, *nunquam* 'soha' stb. alakokat).

A rendelkezésünkre álló – igen ösztövér – fonetikai anyag tehát nem támasztja alá a monoszegmentális értelmezést – bár nem is mond neki ellent. Egyszerűen nincs belőle kritikus mennyiség ahhoz, hogy érdemi és döntő információt nyújtson.

3.3. Statikus fonotaktikai kérdések

3.3.1. Gemináták

Míg a latinban már morfológiailag egyszerű alakokban is előfordul az összes zárhang geminátaként, a ⟨qu⟩-ra ez nem áll. Nem fordul elő a [kkw]/[kk^{w}] szekvencia sem (amely elemezhető volna akár a gemináta [k^{w}] fonetikai megjelenéseként, akár [k] + [k] + [w] szekvenciaként). Ez megfelel annak a megfigyelésnek, hogy gemináták a magyarhoz hasonlóan soha nem fordulnak elő más mássalhangzó szomszédságában (ebben az esetben [kk] a [w] előtt). Annak a megfigyelésnek is megfelel, hogy a [kkw] mégis előfordulhat prefixum–tő határon, bár ez is igen ritka (pl. *acquirere* 'szerez' és *acquiescere* 'megnyugszik', eredetileg *ad*+⟨qu-⟩). Kizárólag ezeknél a morfémahatároknál fordul elő, hogy (a magyartól eltérően) gemináta állhat mássalhangzó mellett. Ugyanakkor vegyük észre, hogy ha ezt a szekvenciát [k + k^{w}] csoportként elemeznénk, a [kk^{w}] hiánya azzal is magyarázható volna, hogy a két zárhangból álló csoportokban a geminátáktól eltekintve a második szegmentum csak [t] lehet – vagyis csak a [pt] [kt] csoportok fordulnak elő, és így a szóban forgó hiány a ⟨qu⟩ monoszegmentális értelmezését sem zárja ki egyáltalán.

3.3.2. Környezeti megszorítások és a zárhang–félhangzó szekvenciák

A klasszikus latinban a zörejhang–félhangzó szekvenciák szinte teljesen ki vannak zárva a nyelv fonotaktikai rendszeréből. Szóbelseji és szóvégi helyzet-

ben egyáltalán nem fordulnak elő, hacsak nem tekintjük a szó belsejében előforduló ⟨qu⟩-t és ⟨gu⟩ mássalhangzócsoportnak. Ettől a kettőtől eltekintve a szóbelseji [w] előtt a mássalhangzók közül csak a [l r j] fordulhat elő (pl. *silva* 'erdő', *parvus* 'kicsi', *laevus* 'bal'). Szókezdő helyzetben a [kw] [sw] és a [skw] (pl. *quis* 'ki', *suavis* 'édes', *squalor* 'mocsok') lennének az egyedüli zörejhang–félhangzó szekvenciák.[6] Továbbá, amikor esetenként a szótagvesztés költői szövegekben zárhang–félhangzó szekvenciát hoz létre szó belsejében,[7] a metrikai bizonyítékok egyértelműen heteroszillabikus csoportra mutatnak, amiből az következik, hogy általában a zárhang–félhangzó szekvenciák nem lehetnek tautoszillabikusak. Ez pedig szemben áll azzal a metrikából könnyen kimutatható ténnyel, hogy szó belsejében a ⟨qu⟩ mindig tautoszillabikus – azaz vagy egy zárhang, vagy ugyanolyan összetett szótagkezdet, mint a többi zárhang + likvida szekvencia.[8]

Úgy tűnik tehát, hogy ez a monoszegmentális értelmezés felé billentené a mérleget. Azonban a helyzet az, hogy a ⟨qu⟩ fonotaktikai viselkedése monoszegmentális értelmezés esetén legalább annyira szabálytalan, mint mássalhangzócsoportként való értelmezés esetén (sőt, lehet, hogy még szabálytalanabb). Azon felül, hogy geminátaként nem fordul elő (l. fentebb), ⟨qu⟩ és ⟨gu⟩ után semmilyen helyzetben nem állhat semmilyen mássalhangzó, ez pedig a zárhangokra egyáltalán nem jellemző (mivel az indoeurópai alapnyelvben valódi szegmentumok voltak a labioveláris zárhangok, zengőhangok követhették őket neutralizáció nélkül[9]). Ha a latinban mássalhangzócsoportként elemezzük őket, a magyarázat nagyon egyszerű. Mivel a latinban a háromtagú csoportok középső elemének a hangzóssága soha nem lehet nagyobb, mint a két szélső elemé,[10] egy [kw] cso-

---

[6] Watbled (2005:43 skk.) érvelése ezeken a megfontolásokon alapszik. Szerinte a labioveláris monofonematikus elemzésének egyik előnye az, hogy az [u] és a [w] állítólagos kiegészítő eloszlását így könnyebb levezetni. Azonban az utóbbi célt maguk elé kitűző munkák pontosan azt mutatják, hogy ez csak módfelett erőltetett és kontraintuitív elemzésekkel érhető el, ha egyáltalán (l. Touratier 2005b: 70, avagy Zirin 1970: 80–87).

[7] Pl. Vergiliusnál *abiete* 'fenyő' ablatívusz három szótagnak skandálva, azaz [abjete] a szabályos [abiete] helyett mind a négy előfordulásában: Aen. 2.13, 5.662, 8.597, 11.665.

[8] Ehhez lásd még Leumann (1977: 150) utalásait arra a néhány szöveghelyre, ahol a ⟨qu⟩ elemezhető heteroszillabikus csoportként is, vagy [ku] szekvenciaként is – mindkét eset kivételes.

[9] Pl. $*k^{w}jeh_{1}$- > latin *quies* 'nyugalom', cf. Rix et al. (2001: 393), De Vaan (2008: 508–509).

[10] A [kst] és a [pst] kivételével, melyek közül az utóbbi majdnem kizárólag prefixum–tő határon fordul elő. A latin mássalhangzócsoportok részletes tárgyalásához l. Cser (1999), (2009) és (2012). Ezekben az ilyen helyzetben álló [s] extraszillabikus volta mellett érvelünk.

portot kizárólag a [j] követhetné. Mivel azonban a [j] soha semmilyen mássalhangzó után nem fordul elő, [w]-közepű háromtagú mássalhangzócsoportok sem léteznek.

Ugyanakkor még az, hogy a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ kizárólag magánhangzó előtt fordul elő, sem zárja ki a monoszegmentális értelmezést. Az utóbbi évek fonetikai irányultságú, funkcionális megközelítései ezeket a jelenségeket az észlelést és a szegmentumok azonosítását segítő mozzanatok perceptuális erejével magyarázzák, l. Boersma (1998), Steriade (1999), Côté (2000), Kiss (2007). Egy követő pozícióban álló mássalhangzó ezeket a mozzanatokat részben vagy egészben el tudja fedni, gyengíteni tudja őket, ezért bizonyos típusú mássalhangzók, pl. a labiovelárisok, ilyen környezetben jellemzően nem fordulnak elő.

Hasonlóképpen azt, hogy a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ nem fordul elő szó végén, két különböző megközelítésben kétféleképpen is magyarázhatjuk. Ha mássalhangzócsoportként elemezzük őket, a hangzósági sorbarendezés zárja ki őket, hiszen szó végén emelkedő hangzósságú csoport nem fordulhat elő.[11] Ugyanakkor a latinra jellemző az is, hogy szó végén szinte kizárólag koronális mássalhangzók fordulnak elő. A nem koronális mássalhangzók közül némelyek marginálisan megtalálhatók szó végén, némelyek egyáltalán nem,[12] tehát a szóvégi labiovelárisok hiánya ismét csak nem zárja ki a monoszegmentális értelmezést, voltaképpen egy nagyon egyszerű eloszlási szabályszerűség hatálya alá esik.

Ami a föntebb említett *abiete* → *abjete*-típusú költői leleményt illeti, ez valóban heteroszillabikus csoportot hoz létre. Kérdés azonban, hogy ez mit tud hozzátenni a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ státuszára vonatkozó elemzésünkhöz. Bár a természetes osztályok tagjaira a többé-kevésbé hasonló viselkedés a jellemző, a latin két félhangzója legalább három tekintetben eltérő eloszlást mutat a labivelárisok kérdésétől függetlenül. Közelebbről: míg a [j] mássalhangzó után sosem fordul elő, a [w] előfordul szókezdő [s] után (*suavis* 'édes'), de a [lw] [rw] [jw] csoportokban is (l. föntebb) – tekintet nélkül arra, hogy a ⟨qu⟩ ⟨gu⟩-t hogyan elemezzük. Továbbá a [w] soha nem geminálódik, míg a magánhangzóközi [j] mindig. Harmadsorban a nekik megfelelő magánhangzóval való kombinálhatóságuk is eltérést mutat, hiszen a **#[ji][13] ki van zárva, a #[wu] azonban nincs (*vulgus* 'tömeg', *vultus* 'arc').

3.3.3. A [sw] kérdése

Egy másik érv a [sw] státuszát érinti, és azért lényeges, mert ez az egyetlen zörejhang + [w] csoport – a labiovelárisok mellett, ha azok is csoportok. Ha a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ az elemzés szerint nem csoportok, hanem szegmentumok, a [w] le-

[11] Ez alól ismét csak az extraszillabikus [s]-t tartalmazó szóvégi [ps] [ks] a kivétel.
[12] L. Cser (2012:45).
[13] A dolgozatban a * rekonstruált alakot jelöl, a ** rosszul formált alakot.

hetséges környezetei olyannyira leszűkülnek, hogy gyakorlatilag kénytelenek leszünk a [sw]-t is önálló szegmentumnak, azaz labializált réshangnak ([s^w]) tekinteni. Ez konkrétan két érvben ragadható meg: (1) ha a ⟨qu⟩ és a ⟨gu⟩ szegmentumok, akkor a [w] soha nem fordul elő összetett szótagkezdetben (kivéve a [sw]-t); (2) ettől függetlenül a [s] soha nem fordul elő zöngés mássalhangzók előtt (megint kivéve a [sw]-t). Azt már Devine és Stephens is fölismerték, hogy ez kényszerítő erővel következik a labiovelárisok monoszegmentális elemzéséből: „a szótagolás és a rendszer koherenciája… /s^w/-re mutat" (1977: 80), de rögtön utána el is határolódnak ettől a következtetéstől: „Azt lehetne gondolni, hogy a latin *kw* monofonematikus elemzése szinte kikényszeríti ugyanezt a *sw* esetében is. De ez vitatható…" (1977: 81, mindkét részlet saját fordításunk[14]) – ugyanakkor érdemi érveket nem adnak, eltekinte attól a kevéssé releváns adaléktól, hogy a taraszk nyelvben „fölöttébb valószínű", hogy monoszegmentális [k^w] és nem monoszegmentális [sw] van, valamint attól a talán relevánsabb ténytől, hogy az indoeurópai alapnyelvet is hasonlóképpen szokás elemezni. Saját helyzetüket nehezítik azzal, hogy kóda félhangzót nem tételeznek, és az [aw(C)] típusú szekvenciákat tévesen kettőshangzókként elemzik,[15] hiszen így a [w] egyedüli környezete az, ha magában áll szótagkezdetként (kivéve, ha a szókezdő [sw]-t továbbra is mássalhangzócsoportként elemezzük).[16]

3.3.4. Az igetövek szerkezete

Devine és Stephens (1977: 48) Robert Godel nyomán felhívják a figyelmet arra, hogy igetövek nem végződnek három mássalhangzóra, de ⟨Cqu⟩ szekvenciára végződhetnek, pl. *linquere* 'elhagyni' vagy *torquere* 'csavarni' (ezekhez hozzátehetjük a [ŋgw]-re végződő *tinguere* 'mártani' és *ninguit* 'havazik' igéket).

Ez az érv történetileg igaz, de strukturálisan nem állja meg a helyét. Hogyan teszünk elvszerűen és következetesen különbséget olyan igék között, mint pl. *torquere* 'csavarni' és *monstrare* 'mutatni', ahol az utóbbi szintén egy terjedelmes mássalhangzócsoportot mutat az inflexiós toldalékok előtt? Azzal nem lehet érvelni, hogy a *monstrare* morfológiailag összetettebb a *linquere* vagy a *torquere* igéknél, mert ez a megállapítás nem az igék szerkezetét írja le, hanem az eti-

---

[14] „syllabification and system congruity… point to /s^w/… It might be thought that monophonemic assessment of Lat. *kw* almost compels the same for *sw*. But this is arguable…"

[15] Ehhez a kérdéshez l. Cser (1999).

[16] Voltaképpen a ⟨qu⟩ és a [sw] közötti strukturális párhuzamosságra már Brandenstein (1951) is utal (idézi Zirin 1970: 38). De jót látható, hogy mindegyik említett szerző ódzkodik attól, hogy az elemzés következetességét komolyan vegye ezen a ponton, és kimondja, hogy ha a ⟨qu⟩ egyetlen szegmentum, akkor a labializált réshang [s^w] is az.

mológiájukat (a *monstrare* általánosan elfogadott eredeztetése szerint abból az elsődleges gyökből származik, amely a *monere* 'figyelmeztet' szóban is megtalálható). Történetileg persze teljesen világos, hogy miről van szó, hiszen az indoeurópai alapnyelvi rekonstrukció részleteiből ez következik, tekintettel két konkrét mozzanatra: (1) az alapnyelvben a $*k^{w}$ egyetlen mássalhangzó, és (2) a jól ismert alapnyelvi megszorítás értelmében a maximális gyökszerkezet sCCVCC, ahol is a CC részletek szigorúan megfelelnek a hangzóssági sorbarendezésnek, pl. $*streng^{h}$- 'összehúz'.

3.3.5. Zöngésségi kontraszt a mássalhangzócsoportokban

A legalább egy zörejhangot tartalmazó mássalhangzócsoportok a latinban igen gyakoriak. Mivel a zárhangok – szemben a réshangokkal és a zengőhangokkal – kontrasztívan zöngések, érdekes kérdés, hogy ez a kontraszt hogyan jelenik meg mássalhangzócsoportokban. Az adatok teljesen egyértelműen azt mutatják, hogy a zöngésség kontrasztképessége a csoport méretétől függ. Konkrétan zöngésségi kontraszt csak CC csoportokban lehetséges, pl. [VndV] ≠ [VntV] (*quando* 'mikor', de *quantus* 'mennyi') vagy [VlbV] ≠ [VlpV] (*albus* 'fehér', de *culpa* 'bűn'); CCC csoportokban nincs zöngésségi kontraszt, pl. van [VntrV] és [VmplV] (*antrum* 'barlang', *simplex* 'egyszerű'), de nincs **[VndrV], **[VmblV]. Ha a *linquam* 'elhagyom' (kötőmód) és *linguam* 'nyelv' (tárgyeset) típusú alakokban található mássalhangzócsoportokat CCC-ként, és nem CC-ként elemezzük, akkor ezek lesznek az egyedüli háromtagú csoportok, amelyekben a zárhang zöngéssége kontrasztív ([VŋkwV] ≠ [VŋgwV]). Ha viszont CC-ként elemezzük őket, akkor pontosan úgy viselkednek kontrasztivitás szempontjából, ahogy a többi zárhang ([Vŋk^{w}V] ≠ [Vŋg^{w}V]). Ez önmagában tehát jó érv a labiovelárisok monoszegmentális értelmezése mellett.

3.4. Váltakozások

A ⟨qu⟩-val jelölt fonológiai entitás több alakban is váltakozik [k]-val, ahogyan a [g] is, pl. *coquere* ~ *coctus* 'főz' Inf ~ PassPart hasonlóan ehhez: *agere* ~ *actus* 'tenni' Inf ~ PassPart. Devine és Stephens (1977: 50) szerint a párhuzamos váltakozás azonos környezetben arra mutat, hogy a ⟨qu⟩ egy szegmentum hasonlóan a [g]-hez, hiszen mindkettő alternál [k]-val. Ami a ⟨gu⟩-t illeti, ez bizonyos szavakban szabad váltakozásban áll [g]-vel (pl. *ninguit* ~ *ningit* 'havazik'), némely igékben pedig a *coctus*-típusúhoz hasonló váltakozásban látszik részt venni (pl. *unguere* vagy *ungere* ~ *unctus* 'ken' Inf ~ PassPart). Úgy tűnik tehát, hogy ezek a tények mind a zöngés, mind a zöngétlen labioveláris esetében monoszegmentális státuszra mutatnak. A váltakozások kérdése azonban nem ilyen egyszerű, és a teljes kép jóval kevésbé egyértelmű, mint ahogy az eddigiek alapján gondolhatnánk.

Először is tudni kell, hogy a ⟨qu⟩ ~ [k] váltakozások gyakorlatilag két környezetre szorítkoznak, legalábbis az inflexiós morfológiában. Az egyik az o-tövű névszóragozás (*ecus* ~ *equi* 'ló' NomSing ~ NomPlur),[17] a másik a fentebb illusztrált eset, ahol a ⟨qu⟩ az igék imperfectum tövében, a [k] a harmadik (ún. supinum) tőben és annak származékaiban található, mint pl. a passzív particípiumban. Az olyan zöngésségi váltakozások, mint a [g] ~ [k] valamivel szélesebb körben fordulnak elő, pl. *rex* ~ *regis* 'király' NomSing ~ GenSing, *fingere* 'formálni' ~ *finxi* 'formáltam' vagy *secare* 'vágni'~ *segmentum* 'szelet'. A második főnévragozásban az *ecus* ~ *equi* típushoz legközelebb álló váltakozás a rövid ideig fennálló *dius* ~ *divi* 'isteni' NomSg ~ NomPlur, ahol egy szegmentum egyértelműen kiesik.[18] Ezzel szemben az igetövekben jelentkező váltakozások igen sokfélék, és nem nagyon mutatnak fonológiai szabályosságot, eltekintve az olyan *a*-tövű igéktől, mint pl. *amare*:[19]

(2) *amare* ~ *amatus* 'szeretni' (nincs váltakozás)
facere ~ *factus* 'csinálni' (nincs váltakozás)
dīcere ~ *dictus* 'mondani' (magánhangzó-hosszúság)
agere ~ *āctus* 'csinálni' (zöngésség és magánhangzó-hosszúság[20])
vincere ~ *victus* 'győzni' (nazális ~ semmi váltakozás)
fingere ~ *fictus* 'formálni' (zöngésség és nazális)
spernere ~ *sprētus* 'megvetni' (magánhangzó-hosszúság, nazális és *r*-metatézis)
sternere ~ *strātus* 'lefektet' (magánhangzó-hosszúság, -minőség, nazális és *r*-metatézis)
solvere ~ *solūtus* 'old' ([w] ~ [uː] váltakozás)
fluere ~ *fluxus* 'folyik' ([k], továbbá [s] a szabályos [t] helyett)
ferre ~ *latus* 'visz' (szuppletivizmus)

---

[17] Az *ecus* ~ *equi* > *equus* ~ *equi* analógiás kiegyenlítődés csak a Kr. u. 1. század után vált általánossá, és a modern szövegkiadási gyakorlat ebben a kérdésben egy olyan hagyományon alapszik, amely voltaképpen jóval a szűken vett klasszikus kor után keletkezett (ehhez l. Buck 1899, illetve de Vaan 2008: s.v.).

[18] A korábbi alak *divos* volt, amelynek a helyére szabályos hangfejlődéssel *dius* lépett, ezt pedig analógiás újításként felváltotta a *divus* a Kr. u. 1. században (Buck 1899).

[19] A felsorolásban szereplő összes alak infinitívusz (*-(e)re*), illetve passzív particípium (*-tus*). Az első példától eltekintve (amely *a*-tövű), az összes ige mássalhangzós tövű (harmadik ragozási típus), mint ahogyan a második típushoz tartozó *torquere*-től eltekintve az összes olyan ige, amely elvileg váltakozó ⟨qu⟩-t tartalmazna. A lista informális értelemben a tőváltozatok közötti növekvő különbség alapján lett sorba rendezve.

[20] Vegyük észre, hogy az *agere* és a *dīcere* esetében a hosszúsági váltakozás éppen ellentétes irányú. Az *agere* ~ *āctus* típus a Lachmann-törvényként ismert váltakozás példája (l. Collinge 1985: 105–114).

A ⟨qu⟩-ra végződő imperfectum-tövek kétféle módon viselkednek. A harmadik tőben vagy [k], vagy [kuː] jelenik meg:

(3) *relinquere* ~ *relictus* 'elhagy'
coquere ~ *coctus* 'főz'
loqui ~ *locūtus* 'beszél'[21]
sequi ~ *secūtus* 'követ'

Tekintettel tehát arra, hogy a kétféle igető között a formai különbségek ennyire sokfélék lehetnek, és voltaképpen kontinuumként jellemezhetőek, melynek egyik végén a váltakozás hiánya, másik végén a szuppletivizmus áll, hogyan dönthetjük el, hogy a *coquere*, illetve a *loqui* és hasonló igék által mutatott váltakozások mit mondanak a ⟨qu⟩ fonológiai státuszáról?

Általánosságban elmondható, hogy a harmadik tő *-ūtus* végződése az imperfectum-tő végén található [Cw] vagy [Cu**]** szekvenciának felel meg:

(4) *solvere* ~ *solūtus* 'old'
volvere ~ *volūtus* 'görget'
acuere ~ *acūtus* 'hegyez'
arguere ~ *argūtus* 'mutat'
tribuere ~ *tribūtus* 'áruház'

Ennek alapján tehát mondhatnánk azt, hogy a *loqui* és a *sequi* inkább azt bizonyítja, hogy a ⟨qu⟩ szekvencia és nem szegmentum, hiszen a viselkedése a *solvere* és a *volvere* [lw] szekvenciájának viselkedésével párhuzamos.[22] De ebben az esetben mihez kezdünk a *relinquere* és a *coquere* esetével? A lényeg az, hogy a latin nyelv szinkrón nyelvtanában egyszerűen nincs mód eldönteni, hogy a (2) alatt felsorolt típusok közül melyikhez tartoznak.[23] A *coctus* az *āctus*-szal volna

[21] A *loqui* és a *sequi* formailag passzívak majdnem minden alakjukban. Ez a ⟨qu⟩ státuszát természetesen nem befolyásolja.

[22] Amellett nyilván nem érvelhetünk, hogy a ⟨qu⟩ a releváns értelemben az *arguere* CV szekvenciájával mutat párhuzamot. Megjegyzendő, hogy történetileg analógiás hatást is feltételezünk ezen igék között, l. de Vaan (2008: s.v.).

[23] Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy az összehasonlító nyelvészet ne határozta volna meg igen nagy bizonyossággal mindezeknek a formáknak az eredeti (alapnyelvi) morfológiai szerkezetét és hangtörténeti levezetését. Az indoeurópai nyelvészet régi fölismerései közé tartozik például az, hogy a *relinquere* alakban található nazális eredetileg imperfectumi infixum, a *relictus* [k]-ja az indoeurópai alapnyelvi *[k^{w}**]** és *[k] szabályos neutralizációja mássalhangzó előtt, a *dīcere* ~ *dictus* hosszúsági váltakozása az ablautra megy vissza, és így tovább. Azt akarjuk mondani, hogy mindezek az ismeretek nem befolyásolják azt, hogy a klasszikus latin nyelvállapotban ezek között az igealakok között milyen szinkrón viszonyok állnak fönn, avagy azt, hogy a ⟨qu⟩ egy mássalhangzó-e, vagy két szegmentum szekvenciája. (Az indoeurópai alapnyelvben biztosan egy szegmentumként rekonstruálható.)

párhuzamos? Ebben az esetben a ⟨qu⟩ valóban szegmentumként viselkedik. De mi van akkor, ha a *coctus* a *fictus*-szal vagy a *sprētus*-szal párhuzamos alak, amelyekben egy mássalhangzó kiesik a harmadik tőben?

Ha konkrétan a [w]-re végződő gyököket tekintjük, a következőt látjuk. A *favēre* 'kedvezni', *cavēre* 'óvakodni', *movēre* 'mozogni' és *vovēre* 'esküdni'[24] igék passzív particípiuma *fautus*, *cautus*, *mōtus*, illetve *vōtus*. Az első két esetben (*fautus*, *cautus*)[25] tehát semmiféle váltakozás nincs, a második két esetben (*mōtus*, *vōtus*) pedig kiesik a [w] a magánhangzó pótlónyúlása mellett. Ez azt mutatja, hogy a [w] zéróval való váltakozása lehetséges (l. még *bos* ~ *boves* ~ *boum* 'ökör' NomSing, NomPlur, GenPlur), mint ahogy magánhangzóval való váltakozása is, pl. a *solūtus*-ban. Mindebből az a tanulság, hogy a *loqui* ~ *locūtus* típusú váltakozások inkább nyújtanak érvet a monoszegmentális értelmezés ellen, mint mellette, a *coquere* ~ *coctus* típus pedig egyik irányban sem mutat meggyőzően. Mindennek fényében tehát – tekintettel arra is, hogy ezek a váltakozások igencsak szűkkörűek – nem következtethetünk arra, hogy a klasszikus latin ⟨qu⟩ egyetlen mássalhangzó.

Az inflexiós morfológián kívül fellépő váltakozások (pl. *inquilinus* 'földbérlő' ~ *incola* 'lakos') alapvetően ugyanezen ok miatt nem nyújtanak támpontot a kérdés eldöntésében. A [w] váltakozása a zéróval mássalhangzók és kerek magánhangzók előtt jól adatolt jelenség a latinban, ahogy a fentebbi példák mutatták.

3.5. Kisebb adalékok

3.5.1 Az *ad-* hasonulása

Prinz (1949–50: 91) rámutatott arra, hogy az *ad-* igekötő [d]-je jóval gyakrabban hasonul a tőkezdő mássalhangzóhoz, ha azt magánhangzó követi. Ha a tő elején több mássalhangzó áll, a hasonulás ritkább, tehát tipikusan *ad+ petere*, *ad+capere* → *appetere* 'utánanyúl', *accipere* 'megkap', ezzel szemben *adprehendere* 'megragad', *adclamare* 'kiált' jellemzőbben hasonulás nélkül, különösen tőkezdő [k] + mássalhangzó esetében.

Saját számításunk, amelyet a CLCLT-5 első kötetének anyagán végeztünk, a következőt mutatja. A [kV] kezdetű tövek esetében a hasonulás aránya 98%; [kl] esetében 33%, [kr] esetében 25%, ⟨qu⟩ esetében pedig 16 %. Két összehasonlítás is tanulságos lehet itt, egyfelől a [p]-kezdetű tövekkel, ahol [pV]: 88%, [pl]:

[24] Ezek az igék a második ragozási osztályba tartoznak, tehát a személyragok előtt egy *ē* jelenik meg az imperfectumi alakokban.

[25] Ne feledjük, hogy ezek az írott alakok [fawtus], illetve [kawtus] hangalakot jelölnek.

44%, [pr]: 38%, másfelől az egyetlen prefixált [sw]-kezdetű tővel (*adsuescere* 'hozzászokni'), ahol a hasonulás aránya 24%.[26]

Lényeges, hogy a ⟨qu⟩-val kezdődő tövek esetében a hasonulás igencsak ritka, pl. az *adquirere* sokkal gyakoribb, mint az *acquirere*, sőt, ez a ⟨qu⟩ esetében még erősebben érvényesül, mint a [kr] és a [kl] esetében, vagy akár a [sw] (az egyetlen másik szókezdő [Cw] szekvencia) esetében. Mindez tehát arra mutat, hogy az *ad-* hasonulása a ⟨qu⟩-t mássalhangzócsoportként, és nem egy szegmentumként kezeli.

3.5.2. Diakrón megfontolások

Mind a latin nyelv előtörténete, mind az utóélete alapján lehet érvelni a ⟨qu⟩ monoszegmentális értelmezése mellett. Az indoeurópai alapnyelvben a *[k^w] egyetlen zárhangként rekonstruálható, amely ráadásul kontrasztban állt a *[kw] szekvenciával. Ez kiviláglik egyfelől a rekonstruálható fonotaktikai szabályszerűségekből, másfelől az ilyen elemeket tartalmazó morfémák váltakozásaiból (elsősorban az ablaut-váltakozásokból, l. Rix et al. 2001, pl. a 374 skk. oldalakon található lemmák). A latin ⟨qu⟩ etimológiailag mindkét forrásból származhat, a kétféle eredetű ⟨qu⟩ viselkedése semmilyen különbséget nem mutat. Az újlatin leánynyelvekben a ⟨qu⟩ etimológiai folytatása gyakran egyetlen zárhang, pl. [k], mint a franciában (latin *qui* > francia *qui* [ki] 'ki?'), vagy [p], mint a románban (latin *aqua* > román *apă* [apə] 'víz').

Az is világos ugyanakkor, hogy bár ezek a megfontolások nyelvtörténeti szempontból nagyon fontosak, a fonológiai elemzés szempontjából semmi jelentőségük nincsen. Az újraelemzés lehetséges fonetikai változás nelkül, mint ahogy azzal együtt is. Az angol nyelv története hasonló változást mutat, amennyiben ie. *[k^w] > germán *[hw] és *[g^w] > germán *[kw], pl. angol *which* 'melyik' és *queen* 'királynő', ahol is az eredeti labioveláris zárhangok mássalhangzócsoportokként elemzendő fonológiai entitásokká alakultak. Ezen felül a latin ⟨qu⟩ utóélete távolról sem egyformán alakult mindenütt; az olaszban például magánhangzóközi helyzetben [kkw] lett belőle, pl. *acqua* [akkwa] 'víz', ami lehet akár eredeti szekvencia-mivoltának a következménye is (bár ha így van, szigorúan véve akkor is a vulgáris latinra, nem a klasszikus latinra vonatkozóan).

3.6. További megjegyzések a zöngés labioveláris ról

Ahogy az (1) pontban látható volt, a zöngés labioveláris ⟨gu⟩ mindössze 11 lexikális egységben és azok származékaiban található meg, mindegyikben veláris nazális után. Ennek alapján nem könnyű akár a monoszegmentális, akár a mássalhangzócsoport-értelmezés mellett érvelni. Ha a ⟨gu⟩ egyetlen szegmen-

[26] Külön köszönöm egyik lektoromnak, hogy ezt fölvetette.

tum, különös, hogy erre a környezetre szorítkozik (bár hozzátesszük, hasonlóan szűk a lényegében csak szó elején előforduló [f] eloszlása). Másfelől ha mássalhangzócsoportnak tekintjük, a fonotaktikai megszorítások valamivel kevésbé meglepőek: a [ŋg] csoport előfordul szó belsejében, a mássalhangzó utáni [w] pedig megtalálható a [lw] [rw] [jw] [kw] [ŋkw] [rkw] [jkw] [skw] [ŋgw] csoportokban (valamint a szókezdő [sw]-ben). Bár ez még mindig nem egy egyszerűen és elegánsan formalizálható általánosítás, talán mégis jobb, mint egy nagyon szűk környezetre korlátozott eloszlású szegmentum.[27]

A ⟨gu⟩-t érintő fonológiai szabályszerűségekből nem sok van. Ahogy föntebb már megjegyeztük, néhány szóban szabad variációban van a [g]-vel (*ninguit* ~ *ningit* 'havazik'); néhány igében *coctus*-típusú váltakozást mutat (*unguere* vagy *ungere* ~ *unctus* 'ken' Inf ~ PassPart). Más váltakozásban a ⟨gu⟩ nem vesz részt.[28] Mindezek alapján tehát nehéz bármit határozottan állítani a ⟨gu⟩ státuszáról. Azt láttuk, hogy a *coctus*-típusú váltakozásokból nemigen következik semmi (l. 3.4), mivel az imperfectum- és a harmadik tövek formai viszonya igen változatos. A ⟨gu⟩ ~ [g] szabad variációból szintén nem, hiszen a [w] másutt is váltakozik zéróval (l. ismét 3.4). Sok ige perfectumi alakjaiban a [w] törlődik azonos magánhangzók között (*scivit* ~ *sciit* 'tudott' stb.), de hasonlót látunk olyan szavakban is, mint az *antiquus* ~ *anticus* 'régi'. A ⟨gu⟩-vel kapcsolatos jelenségek tehát kétértelműek, de talán gyengén inkább a mássalhangzócsoportként való elemzés felé mutatnak.

4. Konklúzió

Az áttekintett érvek közül több nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a labiovelárisok státuszának egyértelmű meghatározását segítse. Egyetlen érv szól elég egyértelműen a monoszegmentális elemzés mellett, kettő a mássalhangzócsoportként való elemzés mellett, további kettő gyengén szintén a mássalhangzócsoportként való elemzés mellett.

[27] Szemben azzal, amit Watbled 2005:45 skk. állít.

[28] Amennyiben eltekintünk a teljesen egyedi *ning(u)it* 'havazik' ~ *ni*[ks] 'hó' Nom ~ *nivis* 'hó' Gen alakoktól.

(5)

	C	CC	nem egyértelmű
Gyakoriság (3.1)			X
Fonetikai tények (3.2)			X
Gemináták (3.3.1)		(X)	
Környezeti megszorítások, zárhang–félhangzó szekvenciák (3.3.2)			X
[sw] (3.3.3)		X	
Az igetövek szerkezete (3.3.4)			X
Zöngésségi kontraszt (3.3.5)	X		
Váltakozások (3.4)		(X)	
Az *ad-* hasonulása (3.5.1)		X	
A ⟨gu⟩ eloszlása, variációja (3.6)			X

A végkövetkeztetésünk tehát az, hogy a mérleg gyengén és nem túl meggyőzően a mássalhangzócsoportként való elemzés felé billen, és a szóba jöhető érveknek legalább a fele nem segíti érdemben a döntést. Az ilyesfajta határozatlanság a világ nyelveiben egyáltalán nem ritka. Ez egy olyan adottság, amelyről nem szabad megfeledkezni, amikor a leírásokból gyűjtött adatokat magasabb szinten használjuk fel, például elméleti érvelésekben vagy adatbázisokban. Bármely nyelv leírásában nagy szerepet játszanak az elméleti-elemző megfontolások, de minél távolabb kerülünk az elsődleges adatoktól, ezeknek a döntéseknek az empirikus alapjai annál kevésbé felidézhetők, és annál összetettebbek a következményeik.

Irodalom

Allen, William Sidney (1978), Vox Latina. Cambridge University Press, Cambridge.

Bell, Alan (1986), Review of Maddieson (1984). Language 62: 899–902.

Boersma, Paul (1998), Functional Phonology. Holland Academic Graphics, The Hague.

Brandenstein, Wilhelm (1951), Kurze Phonologie des Lateinischen. Appendix to F. Altheim Geschichte der lateinischen Sprache. Klostermann, Frankfurt. 481–498.

Buck, Carl Darling (1899), Notes on Latin orthography. The Classical Review 13: 116–119, 156–167.

Collinge, Neville E. (1985), The Laws of Indo-European. John Benjamins, Amsterdam.

Côté, Marie-Hélène (2000), Consonant Cluster Phonotactics: A Perceptual Approach. PhD Thesis, Massachusetts Institute of Technology.

Cser, András (1999), Diphthongs in the syllable structure of Latin. Glotta 75: 172–193.

Cser, András (2009), The Phonotactics of Classical Latin Consonants. Habilitációs diszszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Cser, András (2012), The role of sonority in the phonology of Latin. In: Steve Parker (ed.) The Sonority Controversy. Walter de Gruyter, Berlin – Boston. 39–63.

Devine, A. M. – Stephens, Lawrence D. (1977), Two Studies in Latin Phonology. Anma Libri, Saratoga, Calif.

Keil, Henricus (ed.) (1855–78), Grammatici Latini. Teubner, Leipzig.

Kiss, Zoltán (2007), The Phonetics–Phonology Interface. PhD Dissertation, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Lass, Roger (1986), Review of Maddieson (1984). Journal of Linguistics 22: 200–204.

Lehmann, Winfred P. (1994), Gothic and the Reconstruction of Proto-Germanic. In: Ekkehard König and Johan van der Auwera (eds), The Germanic Languages. Routledge, New York–London. 19–37.

Leumann, Manu (1977), Lateinische Laut- und Formenlehre. Beck, München.

Maddieson, Ian (1984), Patterns of sounds. Cambridge University Press, Cambridge.

Pagliuca, William – Revere D. Perkins (1986), Review of Maddieson (1984). Lingua 70: 365–378.

Prinz, Otto (1949–50), Zur Präfixassimilation im antiken und im frühmittelalterlichen Latein. Archivum Latinitatis Mediae Aetatis 21: 87–115.

Ringe, Don (2006), A Linguistic History of English. Volume I: From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. Oxford University Press, Oxford.

Rix, Helmut – Kümmel, Martin – Zehnder, Thomas – Lipp, Reiner – Schirmer, Brigitte (2001), Lexikon der indogermanischen Verben: die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Reichert, Wiesbaden (2., javított kiadás).

Round, Erich (2013), 'Big data' typology and linguistic phylogenetics: design principles for valid datasets. Előadás a 21. Manchester Phonology Meetingen.

Seebold, Elmar (1967), Die Vertretung idg. $g^{u\text{ə}}h$ im Germanischen. Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung 81: 104–33.

Stausland Johnsen, Sverre (2009), The Development of Voiced Labiovelars in Germanic. In: Jamison, Stephanie W. – Melchert, H. Craig – Vine, Brent (eds), Proceedings of the 20th Annual UCLA Indo-European Conference. Hempen, Bremen. 197–211.

Steriade, Donca (1999), Alternatives to syllable-based accounts of consonantal phonotactics. In: Fujimura, Osamu – Joseph, Brian D. – Palek, Bohumil (eds), Proceedings of the 1998 Linguistics and Phonetics Conference. Karolinum, Prague. 205–242.

Sturtevant, Edgar H. (1939), The pronunciation of Latin qu and gu. Language 15: 221–223.

Touratier, Christian (ed.) (2005a), Essais de phonologie latine. Université de Provence, Aix-en-Provence.

Touratier, Christian (2005b), Système des consonnes. In: Touratier 2005a: 61–134.

Trubetzkoy, Nikolai S. (1939/1969), Principles of Phonology. Translated by Chr. A. M. Baltaxe. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

de Vaan, Michiel (2008), Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages. Brill, Leiden – Boston.

Zirin, Andrew R. (1970), The Phonological Basis of Latin Prosody. Mouton, The Hague.

Watbled, Jean-Philippe (2005), Théories phonologiques et questions de phonologie latine. In: Touratier 2005a: 25–57.